

Kommunedelplan for kulturminner (kulturminneplan)

Holtålen kommune

2021 – 2026

Eidet smeltehytte

1. Innholdsfortegnelse:

2. Bakgrunn:	4
3. Innledning:	4
4. Forholdet til retningslinjer og andre planer:	5
5. Hva er et kulturminne?	6
6. Hvorfor skal vi ta vare på kulturminner?	6
7. Begrepsavklaring:	7
8. Om arbeidet og utvelgelse:	8
9. Museene og kulturminnefeltet:	8
9.1 Ålen bygdemuseum:	9
9.2 Petran museum:	9
10. Verdensarv:	9
11. Utvalgte tema, kulturminner og kulturmiljø:	11
11.1 Holtålenes eldste historie:	11
11.1.1 Steinalderen/bronsealderen:.....	11
11.1.2 Jernalderen:.....	12
11.1.3 Middelalder:	13
11.2 Mot ny tid:	14
11.2.1 Gruvedrifta, veiutbygging og påvirkning fra Røros Kobberverk:	14
11.2.2 Uro og krig:	19
11.2.3 Hamskifte:.....	19
11.2.4 Andre verdenskrig:	20
11.3 Tida etter andre verdenskrig og fram til i dag:	21
12. Andre kulturminnetyper:	21
12.1 Etnisk mangfold - samiske kulturminner:	21
12.2 Bautaer og minnesmerker:	22

12.3 Bygningsarv i innmark og utmark:.....	23
12.3.1 Våningshus/trønderlån.....	23
12.3.2 Hus i/nær tunet – stabbur, masstu, eldhus, sommerstue, smie.....	23
12.3.3 Bygninger for religiøse formål.....	25
12.3.4 Hus i utmark	25
12.3.5 Driftsbygninger.....	26
12.3.6 Seteranlegg	26
12.3.7 Møteplasser og institusjoner:.....	28
12.3.8 Bedehus, forsamlingshus.....	28
12.4 Tekniske og industrielle kulturminner:.....	29
12.4.1 Bygninger knyttet til industri og næring - sagbruk, fabrikk, kraftverk.....	29
13. Kulturlandskap:.....	30
13.1 Graftås/Renbygda.....	30
13.2 Setermiljø	30
13.3 Reitan:	31
13.4 Eidet/Stensli:.....	31
13.5 Hessdalen	32
13.6 Bureising Aunegrenda.....	32
14. Framover med fortida	33
15. Handlingsplan / prioriteringer	35

2. Bakgrunn:

Regjeringen forventer at kommunene registrerer og verdsetter kulturminner og kulturmiljø som har lokal verdi, og at disse innarbeides i planer etter plan- og bygningsloven. En kommunedelplan for kulturminner vil derfor være et godt verktøy og gi et solid grunnlag for et slikt arbeid.

Riksantikvaren har arbeidet med et kunnskapsløfte for kulturminneforvaltningen gjennom sin KIK-satsning (kulturminner i kommunen), hvor kommunene har fått tilskudd for å lage kulturminneplaner. Holtålen kommune fikk tilskudd via dette prosjektet fra Riksantikvaren og Fylkeskommunen i 2012 og 2014/2016 og startet et omfattende arbeid i kommunen med registrering av kulturminner ute i felt. Historielag og flere frivillige var med og bidro gjennom dette prosjektet, og en rekke kulturminner som tidligere ikke var registrert ble lagt inn i databasen Kulturminnesøk. Holtålen kommune var også en av de første kommunene som lagde et kulturminnekart allerede i 1999.

3. Innledning:

Kommunene har et selvstendig ansvar for å ivareta sine kulturminner i den daglige forvaltningen. For å kunne gjøre dette på en best mulig måte trenger kommunen en plan som viser hvilke kulturminner som finnes, hvilke som bør prioriteres og hvilke virkemidler som bør settes inn for disse.

Kulturminneplanen skal peke på de kulturminnene som er representative og spesielle for Holtålen. Det er viktig å merke seg at det som en gang var representativt for kommunen, kan ha blitt sjelden i våre dager. De kulturminner og kulturmiljø som blir satt fokus på i denne planen gjenspeiler verdier som vi mener er viktige å ta vare på, og som er representative for Holtålens historie på et gitt tidspunkt.

Målet er at planen skal styrke kulturminnevernet i kommunen og samtidig inspirere til å ta i bruk kulturarven for verdiskaping og utvikling.

Det er en nær sagt umulig oppgave å skulle registrere alle kulturminner i kommunen og lage en handlingsplan for disse. Planen omfatter derfor bare faste kulturminner, mens løse og immaterielle kulturminner er utelatt.

4. Forholdet til retningslinjer og andre planer:

Mange kulturminner og kulturmiljø i Norge sikres gjennom en egen lov – kulturminneloven. Lovens formål er at kulturminner og kulturmiljø med deres egenart og variasjon skal vernes både som del av vår kulturarv og identitet og som ledd i en helhetlig miljø- og ressursforvaltning.

I Holtålen kommunes arealplan framheves det at:

«Bolyst, etablererlyst, hyttebygging og reiseliv er viktige satsningsområder for å kunne stabilisere folketallet. Reiselivsproduktet består av områder verna etter naturvernloven, Gaula/laksefiske, friluftsliv sommer og vinter, kulturminner, aktivitets-/kulturtilbud i hele regionen».

I samfunnsdelen er det lagt inn hensynssoner for landbruk/kulturlandskap ved Bjørgan, Renbygda og Gauldalen for å øke bevissthet rundt byggeskikken i dalføret og for å ivareta byggeskikk/utbyggingsmønster for å bevare bygdenes særpreg. Det er også lagt inn hensynssoner rundt de viktigste kulturminnene i forbindelse med bergverksdriften, det vil si Killingdal, Bjørgåsen, Kjøli, Mugg og Eidet smeltehytte.

Samfunnsdelens mål når det gjelder kulturvern er som følger:

«Gi et godt bilde og dokumentasjon på utviklingstrekk som har preget kommunen opp gjennom tidene. Søkelys må settes på lokale forhold og få fram mer viten om disse. Det er viktig å ta vare på kunnskapen på en god måte, og sikre at også framtidige generasjoner får glede av kulturminnene i kommunen».

Plan- og bygningsloven er kommunens hovedverktøy for å ivareta kulturminner. Planlegging etter denne loven skal bidra til å koordinere statlige, regionale og kommunale oppgaver og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser.

Etter at Holtålen kommune ble innlemmet i UNESCOs verdensarv for Røros bergstad og Circumferensen, må kommunen i tillegg forholde seg til internasjonale og nasjonale retningslinjer som følge av denne statusen. Se mer om verdensarv under eget punkt.

5. Hva er et kulturminne?

Mennesker har levd, virket og satt spor etter seg i landet vårt gjennom 12000 år. I dag er mange av sporene forsvunnet enten på grunn av forvitring, erosjon og gjenvekst, eller på grunn av aktivitetene til generasjonene som har kommet etter.

I kulturminneloven er kulturminner definert som:

«Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til».

Kulturmiljø er definert som:

«Områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng».

Kulturminner er altså alle spor etter folk før oss, og historier om levd liv. Det kan være alt fra en bitteliten pilspiss, til gravrøyser, bygninger og teknisk utstyr som står igjen etter gruvedrift.

Landskapet rundt oss har vært befolket av menn, kvinner og barn gjennom årtusener, hvor alle har hatt sine historier å fortelle. Noen av disse historiene har satt fysiske spor etter seg i landskapet, noen har lagt igjen spor i form av tradisjon, tro og hendelser, mens andre ikke har etterlatt spor i det hele tatt.

6. Hvorfor skal vi ta vare på kulturminner?

Kulturminner er en viktig og vesentlig del av vår kulturarv. De forteller oss hvordan tidligere generasjoner har tatt landet i bruk, utnyttet ressursene og utviklet stadig mer avanserte teknikker for å bearbeide råmaterialer. Kulturminner er den eneste kunnskapskilden vi har fra tiden før vi fikk et skriftspråk. Kulturminner bekrefter og illustrerer historien og verdien av dem bygger bro mellom generasjoner. Kulturminner kan gi oss både kunnskapsverdier, identitetsverdier, opplevelsesverdier, bruksverdier og estetisk verdi.

Kulturminnene skaper steds karakter og tilhørighet uansett om du ferdes i skog og mark, eller i sentrale strøk. De er også attraksjoner og verdifulle ressurser i lokalsamfunnet, og må derfor ha en naturlig plass i kommunens næringsammenheng og gjennom opplevelse- og attraksjonsutvikling. Det er viktig å huske på at landskapet rundt oss er i kontinuerlig endring og vi må derfor ikke glemme å ta vare på eksempler fra vår egen tid – morgendagens kulturminner.

Mange kulturminner forsvinner som følge av landskapsendringer, naturkatastrofer og menneskers valg og prioriteringer. De kulturminnene vi har i dag er et resultat av både tilfeldigheter og fordi noen bevisst har valgt å ta vare på dem. I St. meld. Nr. 16 Leve med kulturminner ble det formulert et mål om at det årlige tapet av kulturminner i Norge skal minimaliseres og ikke overstige 0,5 % årlig innen 2020.

Kulturminneloven peker på at det er et nasjonalt ansvar å ta vare på kulturminner. Både eiere, brukere, lokalsamfunn og organisasjoner så vel som den offentlige kulturminneforvaltningen er forvaltere av kulturminner og kulturmiljø. Det er innbyggerne i Holtålen kommune som er helt sentrale når det gjelder bruk og forvaltning av kommunens kulturminner og kulturmiljø. Kommunen er helt avhengig av frivillig innsats om man skal kunne ta vare på viktige kulturminner i Holtålen. Utfordringen ligger i å forvalte og bruke de verdiene man sitter på, på en måte som kommer både kulturminnene og lokalsamfunnet til gode. De kulturminner og kulturmiljø vi velger ut i denne planen må derfor gjenspeile verdier som har lokal forankring og som er representative for Holtålens historie.

7. Begrepsavklaring:

Automatisk fredet: Etter kulturminneloven er det en rekke kulturminner eldre enn 1537 som er automatisk fredet, blant annet boplasser, forsvarsverk, spor etter industri og håndverk som jernvinneanlegg og tjæremiler, vegfar og gravminner. I tillegg er samiske kulturminner fra år 1917 eller eldre automatisk fredet og stående byggverk fra perioder 1537-1649. Automatisk fredete kulturminner har i tillegg en sikringszone på 5 meter fra minnets synlige ytterkant.

Vedtaksfredete kulturminner: Kulturminner fra nyere tid eller etter-reformatorisk tid kan fredes etter enkeltvedtak eller forskrift. Det er Riksantikvaren som fatter slike vedtak.

Midlertidig fredet: Hvis en bygning er truet av inngrep, kan både Riksantikvaren og fylkeskommunen vedta en midlertidig fredning inntil eventuell fredning avklares.

Bevaringsverdig eller verneverdig: Bygninger og anlegg kan være vernet gjennom plan- og bygningsloven, offentlige eller private verneplaner, eller ved at de blir tatt vare på av museum eller private stiftelser eller foreninger osv, uten at de er fredet. De aller fleste bevaringsverdige eller verneverdige kulturminner er ikke sikret gjennom avtaler eller lovverk, kun ved at eiere og brukere tar vare på dem.

Sefrak (SEkretariatet For Registrering Av faste Kulturminner i Norge): Ei registrering som ble gjennomført mellom 1975 og 1995. Bygninger eldre enn år 1900 ble registrert i hele landet, med unntak av Finnmark der alle eldre enn 1945 ble registrert.

Askeladden: Database som driftes av Riksantikvaren med fredete kulturminner. Inneholder flere opplysninger enn kulturminnesøk, og er kun tilgjengelig for folk som arbeider innen kulturminnefeltet.

Kulturminnesøk: Kulturminnesøk er en nettside med informasjon om over 190 000 kulturminner og kulturmiljø. Søkbar for alle, og de som vil kan legge inn informasjon.

8. Om arbeidet og utvelgelse:

I forbindelse med arbeidet med denne planen, er det lagt til grunn de registreringer som ble foretatt i 2012. I tillegg er databaser og registre som Sefrak, Askeladden og Kulturminnesøk gjennomgått i sin helhet. Det er også lagt ned et stort arbeid i å kontrollere kart opp mot matrikkelen og Sefrak. Det er store mangler i Sefrakregisteret for Holtålen når det kommer til hva som ligger ute på kart, og forholdet mellom matrikkel og det fysiske registeret. Trolig er antallet i Sefrak for Holtålen på rundt 800 bygninger. Av disse er det registrert at 700 fortsatt står. Dette tallet er imidlertid ikke kontrollert.

Holtålen kommune har et vidt spekter av kulturminner bevart fra et stort tidsrom. Naturlig nok skriver mange av kulturminnene seg fra tiden da Røros Kobberverk var i drift (1644-1977). Selv om det nok har vært mennesker i disse traktene gjennom flere tusen år, er det få spor bevart fra steinalderen. Det er først fra jernalderen av at vi finner flere kulturminner bevart, og kanskje var det først da at Holtålen fikk fast befolkning.

I denne planen er det prioritert å i størst mulig grad vise det som kjennetegner Holtålen kommunes historie best. Det er plukket ut eksempler på kulturminner ut fra tidligere arbeid med utvelgelser og rapporter, som blant annet brosjyren laget i samarbeid med Ålen og Haltdalen historielag om kommunens viktigste kulturminner fra 2018, underrapport til forvaltningsplan for verdensarven fra 2019 og rapport fra Fylkesmannen fra 2007.

9. Museene og kulturminnefeltet:

Museene og den offentlige kulturminneforvaltningen jobber side om side med den materielle kulturarven. Museene har ansvaret for å samle inn, bevare, dokumentere og formidle gjenstander og objekter. Målet er et publikum skal kunne oppleve og ha nytte av det materialet som fins. Museene representerer en kulturhistorisk kompetanse og har blant annet roller som:

- Formidlerrollen
- Rollen som kunnskapsbank
- Rollen som møteplass
- Rollen som kunnskapsressurs og kunnskapsgenerator
- Rollen som forvaltere av antikvariske bygninger

Museene er også sentrale kulturinstitusjoner og møteplasser for lokalsamfunnet og er således med på å skape engasjement og styrke interessen for kulturarven.

I Holtålen kommune har vi i dag to museer. Disse eies av kommunen. Hvert av musene har egne arbeidsutvalg – oppnevnt politisk (formannskapet).

9.1 Ålen bygdemuseum:

Ålen bygdemuseum ligger på gården Egga på sørsiden av Gaula, omtrent midt i bygda.

Museet inneholder i dag 12 bygninger og omtrent 2500 gjenstander. Langlandsstuggu og Engan skole (kommunens eldste bevarte skolebygning) er bygninger som har blitt flyttet hit i senere år.

Ifølge sagaen skal birkebeinerne ha vært innom gården her med kongssønnen Håkon Håkonsson under ferden mot Nidaros.

I dag inneholder museet verktøy og redskap etter den kjente klokkemakeren Børre Hansen Langland, fotoutstyr og bilder etter Børre Svendsen Lien og mye seletøy, kjøredoninger og maskiner for bruk med hest.

9.2 Petran museum:

Petran museum ligger i Heksemsgrenda i Haltdalen sentrum.

Gårdene i Heksemsgrenda er noen av de eldste i bygda. Folk slo seg tidlig ned her på grunn av god jord med tilgang på både flater og bakker. Det er usikkert nøyaktig hvor gammel gården er, men museet består i dag av et nedlagt gårdsbruk med låve, stabbur, fjøs og våningshus fra 1700-tallet.

I dag har museet i alt cirka 1200 registrerte gjenstander, hvor de fleste har tilhørt gården.

Petran ble gitt som gave til Holtålen kommune i 1973.

10. Verdensarv:

Røros ble innskrevet på verdensarvlista i 1980, men den gangen var det bare trehusbebyggelsen, malmplassen og slagghaugene som var med. Røros Kobberverk kunne ikke eksistert uten områdene rundt, og søknad om utvidelse ble derfor sendt og innvilget i 2010. Selve verdensarvområdet er på 145 km² og består av bergstaden med jordbrukslandskapene rundt, gruveområdene Storwartz – Olavsgruva og Nordgruvfeltet, vintertransportruta til Tufsingdalen og smeltehytta på Femundshytta.

Det er sporene i landskapet og bygninger og anlegg etter Røros Kobberverk som danner grunnlaget for statusen som verdensarv. Circumferensen er såkalt buffersone og utgjør 5000 kvadratkilometer. Kommunene Røros, Holtålen, Tydal, Midtre Gauldal, Os, Tolga, Tynset og Engerdal berøres av circumferensen, men bare Røros, Holtålen, Os, Engerdal og Tolga inngår i selve verdensarvområdet.

Gjennom erklæringer og apolitiske vedtak har Holtålen kommune forpliktet seg til å bidra til at verdensarven forvaltes etter gjeldende lovgivning og som eksempel på beste praksis.

Holtålen kommune berøres i praksis av følgende:

Oppsluttende verdier: innenfor circumferensen finnes det en rekke bygninger, anlegg og kulturlandskap som styrker fortellingen om Røros Kobberverk. Disse kalles for oppsluttende verdier og har høy verdi i verdensarvsammenheng. Dragås og Eidet smeltehytte, gruveområdene på Kjøli og Killingdal og stasjonsbygningene langs Rørosbanen er eksempler på slike oppsluttende verdier fra Holtålen.

Signifikant objekt: enkeltelement med stor verdi for verdensarven f.eks Muggruva.

Buffersone: En buffersone betyr at den skal fungere som en ekstra beskyttelse for å ta vare på verdensarvverdiene.

Muggruva inngår i tillegg i Nordgruvfeltet som er en del av verdensarvområdet.

Organiseringen av arbeidet med verdensarven Røros Bergstad og cirkumferensen er som følger; Det ledes av et verdensarvråd, samt at det er opprettet ei faggruppe. Det daglige arbeidet utføres av verdensarvkoordinator. Ordfører i Holtålen kommune sitter i verdensarvrådet, mens enhetsleder næring og kultur i kommunen sitter i faggruppa for Verdensarven. Videre er Holtålen kommune en del av verdensarvsenteret som er samlokalisert med MIST, Rørosmuseet. Kommunen bidrar også med et årlig økonomisk tilskudd til driften av Verdensarvsenteret.

Gjennom arbeidet med forvaltningsplanen for Verdensarven Røros Bergstad og cirkumferensen 2019 – 2023 er det kartlagt en god del bygninger i kommunen som har betydning for gruvedrifta opp gjennom tidene. En oversikt over hvilke bygninger dette gjelder finnes i en underrapport til verdensarven.

11. Utvalgte tema, kulturminner og kulturmiljø:

Holtålen kommune har en lang historie og et vidt spenn av kulturminner. Vi finner spor helt fra de første menneskene kom hit for mange tusen år siden. Mange av dagens kulturminner ligger i utmarka og vitner om utnyttelsen av den gjennom flere perioder; fangst, utslått, myrtorv til brensel, jernutvinning og samisk tilstedeværelse.

Den største innflytelsen og det som har satt størst spor etter seg er nok likevel gruvedriften gjennom mange hundre år. Denne preget både dagliglivet, bosettingsmønster og landskapet i svært stor grad.

I det følgende kapittelet er det forsøkt å kort vise utviklingen av Holtålen historie inndelt i ulike epoker og hendelser. De viktigste kulturminnene fra hver periode er tatt med, mens andre utvalgte kulturminner kommer i andre kapitler.

11.1 Holtålen eldste historie:

11.1.1 Steinalderen/bronsealderen:

For 10- 12000 år siden ble været mildere og landet ble bart etter hvert som isen smeltet. Det er funnet få spor av at mennesker har oppholdt seg i Holtålen gjennom steinalderen. Det finnes funn av økser, pilspisser og spydspisser, men disse funnene vitner ikke om at mennesker har oppholdt seg her over tid. Det er gjort noen funn som kan vitne om bosetning, men de fleste funnene tyder likevel på at det i hovedsak har vært snakk om fangstfolk som har ferdes omkring i kommunen.

Steinalderen ble avløst av bronsealderen. De ulike tidsepokene er ikke avgrensede, men varer til et annet material blir så viktige at det er de som særpreger kulturen i størst grad. I store deler av Norge, og i alle fall i Holtålen, har bronzen spilt så liten rolle at begrepet nesten ikke kan brukes. Kobber og tinn som trengs for å framstille bronse er ikke lett tilgjengelig, og de to ulike materialene finnes ikke på samme steder. Menneskene var nok fortsatt i stor utstrekning henvist til stein, tre og andre materialer og stein- og bronsealderen bør derfor omtales sammen.

Det er også gjort funn av blant annet diverse økser og flintstykker. Slike redskaper tyder på at de første bøndene kan ha kommet til Holtålen samtidig med jegerfolket. Det er mulig at de første bøndene faktisk var fangstfolk som ble til bønder, men de kan også ha vært innflyttere.

11.1.2 Jernalderen:

Rundt cirka 500 f.kr tok jernalderen i Norge til. Oppdagelsen av jernet førte til det som må kunne kalles en teknologisk revolusjon. Jernet hadde nye og ukjente egenskaper og tilgangen til materialet var stor slik at det kunne utvinnes.

Kulturminner og stedsnavn indikerer at det var folk i Holtålen gjennom hele jernalderen, men fra den eldste delen av perioden finner man bare spor etter jernvinnevirksomheten. Antallet funn fra jernvinneanlegg i kommunen tyder på at denne aktiviteten ble drevet i betydelig omfang. I denne perioden ble de første gårdene gjerne lagt til de sydvestvendte skråningene der sola tok bra og der jorda var relativt selvdrenert og brukbart lett å bearbeide. Jernalderen var en kraftig veksttid og Holtålen vokste fram som en virkelig bondebygd med minst 14 gårder i hoveddalføret. Selv om det totale antallet funn fra jernalderen ikke er mange, antyder de en sterkere bosetning. Både i Haltdalen og i Ålen har det meste av rydningen funnet sted i yngre jernalder. Denne perioden var generelt en rydningstid i Trøndelag. Mens man på vestlandet søkte vestover til Island og vesterhavsøyene da overbefolkning og ekspansjonstrang ble gjeldende, vendte man i Trøndelag seg heller mot sitt indre hvor det var jord og plass nok.

Jernvinneanlegget på Finnsådalen:

Jernvinneanlegget på Finnsådalen ligger ca. 100 meter sør for Vårhusvollan. På en terrasse mot Finnsåa og bare ca. 20 meter øst for Båttjønndalsvegen. Det finnes 4 ovner i anlegget hvorav en er utgravd. Det er også slagghvarp og to hustuffer. Det er foretatt to dateringer som knytter anlegget til romertiden. Det finnes også spor etter tre andre anlegg i nærheten, delvis fra jernalder og delvis fra middelalder. I dag kjenner man til over 30 jernframstillingsanlegg i Holtålen. Av disse skal 12 være fra romertid (K.f – 400 e. kr.) mens resten er fra Vikingtid/middelalder (800-1300 e.Kr).

Gravrøysa på Langlandet:

Gravhaugen ligger på en lav, naturlig forhøyning i terrenget. Dette er en rundhaug, bygd av grus og sandjord med avrundet profil. Den er godt synlig i terrenget med klart markert fotgrøft, som enkelte steder er oppfylt med stor stein og avfall. Større grop i midtpartiet. Den er naturlig bevokst med gress og kratt. Gravhaugen var opprinnelig en del av et gravfelt fra jernalderen som er blitt borte ved dyrkningsarbeid.

11.1.3 Middelalder:

Fra jernalderen og inn i middelalderen var naturgrunnlaget det samme, men utnyttelsen forandret seg. Bosetninga bestod nå av gårder med jordbruk og februk og jern var fellesnevneren for redskapene som ble brukt. Jernvinneanlegg ser ut til å ha blitt drevet av folk på gårdene, noe som vitner om at folk var fastboende. Det finnes også en rekke spor etter dyregraver. Slik fangst krevde samarbeid for å få til bygging, vedlikehold og overvåkning og var derfor ikke like egnet for små jegerflokker som flyttet omkring. Det er svært få skriftlige kilder fra middelalderen bevart. Den eneste skrevne opplysningen er sagaen som forteller at midtvinters i år 1206 kom birkebeinerne med kongssønnen Håkon Håkonsønn over fjellet og til Ålen under sin flukt til Nidaros.

I perioden mellom jernalder og middelalder ble landet kristnet og stavkirkene ble vanlig i landet. Både i Haltdalen og Ålen ble det bygd slike. Samfunnet og bosetningen gikk gradvis framover, men i 1349 kom svartedauden også til Holtålen. I Ålen ble cirka halvparten av gårdene lagt øde, men Haltdalen og Ålen var likevel blant de trønderske fjellbygdene som slapp lettest fra pesten. Fra 1390 begynte folk å flytte fra de dårlige til de gode gårdene som nå lå øde. Slik ble Hessdalen i denne perioden avfolket. Folket i denne perioden livnærte seg i hovedsak av gårdsbruk med tillegg av ulike former for jakt, fangst og fiske.

Stavkirka i Haltdalen:

Denne stavkirka representerer selve urmodellen av kirkebygninger her til lands. Treprøver av den originale kirken – som i dag står på Trøndelag folkemuseum – viser at trevirket er hogd ca 1170. Den er således en av de eldste trebygninger i Midt-Norge, og den nordligste eksisterende stavkirken i landet. Haltdalen historielag oppga tanken om å tilbakeføre den opprinnelige kirken fra Trøndelag folkemuseum. Nå har man bygget en kopi av den originale kirken som ligger ved Gammelgården (den gamle prestegården) i Haltdalen. Kirken ble innviet i august 2004. Gammelgården med stavkirka er Holtålen kommunes tusenårssted.

11.2 Mot ny tid:

11.2.1 Gruvedrifta, veiutbygging og påvirkning fra Røros Kobberverk:

Røros Kobberverk hadde fra starten av en enorm påvirkning på liv og virke i Holtålen og denne innflytelsen har vart helt fram til vår tid.

1500-tallet bar preg av bosettingsvekst og gjenrydding, og man fikk derfor behov for utstrakt bruk av utmarksressurser. Da gruvedrifta tok til på Røros i 1644 eksisterte det etablerte jordbruksbygder med en utstrakt utmarksbruk. Denne utmarksbruken var en viktig forutsetning for at gårdsdrifta kunne eksistere, og den forutsetningen ble etter hvert av interesse for kobberverket, da man var helt avhengig av å ha tilgang på matproduksjon i umiddelbar nærhet for å kunne etablere store anlegg. I 1646 fikk Røros Kobberverk utstedt privilegiebrevet som ga verket monopol på all skog, alle fossefall og alle malmforekomster innen 4 gamle mil fra funngruva på Storwartz. I 1645 bestod bergstaden bare av 6 gårdsbruk med til sammen 16 personer over 15 år. Kobberverket var derfor helt avhengig av arbeidskraft utenfra, og innen Circumferensen hadde de også rett til å kreve at bøndene utførte arbeid for dem «uden Undskyldning, dog for billig Betaling».

Å gjøre malm om til rent kobber var en prosess som sammen med brytningsmetoden i gruvene (fyrsetting), krevde mye ved. Skogen i områdene rundt Røros ble derfor uthogd, og man måtte transportere brensel langveis i fra. I tillegg ble det hele tiden skjerpet nye gruver rundt om i distriktet. Etter at Kobberverket ble tildelt privilegiebrevet ble det snart anlagt nye gruver. Fra disse gruvene kom det store mengder malm som skulle smeltes, og det ble behov for flere smeltehytter. Området i Holtålen var velegnet da skogen lå nære til, det samme gjorde elva som kunne gi vannkraft. I tillegg kunne malmtransporten transporteres for det meste nedover bakke. Ålen hadde hatt spesielt stor befolkningsvekst fram til midten av 1600-tallet. Bygda hadde begynt å ekspandere mot marginalområdene for korndyrking. Med gruvedrifta kom muligheten for å kunne anlegge gårdsbruk over korgrensa, fordi man nå fikk muligheten til å tjene til livets opphold utenfor gårdsbruket. Bosettingsmønsteret i Ålen ble dermed både en bakgrunn for og et produkt av gruvedrifta.

Det gikk ikke lang tid etter at Røros Kobberverk var etablert før ringvirkningene var store og kommunen var sterkt preget av bergverksdriften. For det første kan man si at Kobberverket endret landskapet drastisk både med tanke på avskoging og bosettingsmønster. I nesten 200 år var verket også den eneste arbeidsgiveren for alle i bygda, og alle lokale innfødte i Holtålen som kan føre sin slekt tilbake et par generasjoner vil ha forfedre som har vært i verkets tjeneste på en eller annen måte. For innbyggerne i Haltdalen, Ålen og Hessdalen skulle etableringen av Røros Kobberverk få store konsekvenser. Det må ha vært en enorm omstilling både mentalt og økonomisk for de som levde på den tida.

En del gårder ble lagt øde fordi mange flyttet til Røros like etter oppstarten. Andre gårder ble delt i mange mindre underbruk. Mange fikk nå arbeid ved verket, noe som førte til at man plutselig skulle gå over fra naturhushold med jordbruk, kyr og ulike utmarksnæringer, til et kombinasjonsjordbruk som også ga inntekt fra annen næring. Med mannfolkene borte på arbeid, falt også mer av ansvaret for gårdsarbeidet på kvinnene. Bøndene ble nå travelt opptatt med å kjøre malm, hugge bergsved og å brenne kull og tjære til verket. Bruken av kjørekøyer og hester tok sterkt til og fremmedfolk dukket til stadighet opp. Folk fra hele Gauldalen og andre distrikt kjørte mellom Røros og Trondheim med varelass, kobber og malm. «Ferdakjøringa» mellom Røros og Trondheim førte til vesentlig trafikk gjennom bygdene. Mange kjørte malm fra gruvene og ned til smeltehyttene, eller de kjørte kull og røstved til smeltinga. Mange kjørte også tømmer til alle de nye bygningene som ble satt opp. Det var også et stort behov for matvarer til gruvearbeiderne, samt at store mengder jern og ammunisjon måtte fraktes fra Trondheim og til gruveanleggene. Ålbyggene drev i stor grad med malmtransport. Haltdalingene på sin side var bortimot alene om å levere røstved. I tillegg var det de som i størst grad stod for produksjon og transport av kull. Dette har sammenheng med at distriktets beste skoger hørte til Haltdalen. Før det ble farbar vei om sommeren, måtte mesteparten av transporten skje på vinterføre. Om vinteren brukte man dermed sleder og kjørte på elveisen gjennom Svølgja. Fram til cirka 1780 skjedde transport om sommeren på hesteryggen via den gamle kløvjevegen mellom Ålen og Haltdalen. Etter det ble den første vognvegen gjennom bygda anlagt over Drøyliene. I 1853 stod «nyvegen» gjennom Svølgja ferdig. Med den økte trafikken kom også behovet for overnatting. På flere gårdsbruk langs veiene ble det derfor opprettet ferdastaller for lasskjørerne og dyra deres. På disse gårdene var det mye trafikk og til stadighet folk som kom og gikk. Bøndene på ferdagårdene fikk jorda si godt gjødslet, men det var også all betaling de fikk.

Med kobberverkets innflytelse åpnet Rørosbanen i 1877. Mange fra kommunen fikk arbeid her, selv om mange også gikk tilbake til gruvene da banen var ferdig. Ringvirkningene av etableringen av Røros Kobberverk var altså store for det som i dag utgjør Holtålen kommune. Det er fortsatt bevart bygninger, anlegg og bruksstrukturer i kulturlandskapet som vitner om kobberverkets innflytelse i kommunen.

Eidet bru:

Steinbrua ble oppført i 1853 som en del av hovedvegen mellom Røros og Trondheim. Brua er oppført av natur- og bruddstein i tørrmur. Den er 77 meter lang og har en største høyde på 10,65 meter. Brua er i god stand og er innlemmet i Statens Vegvesen bevaringsplan for verneverdige broer. Arbeidsformann ved arbeidet var den legendariske «Stor Tron» f. 1821. Han skulle ha kjempekrefter og skal personlig ha båret den tyngste steinen ut på brua. Eidet bru regnes som fylkets fineste steinbru. I 2020 ble det foretatt betydelige utbedringer ved et av landkarene.

Eidet/Dragås smeltehytter:

Eidet smeltehytte ble bygd i 1834 da det ble bestemt at Dragås smeltehytte skulle ombygges og flyttes til Elifoss. Smeltehytta ved Eidet stod for en vesentlig del av produksjonen innen Røros Kobberverks cirkumferens, og var i drift fram til 1887.

Restene av smelteovnen fra hytta er i dag den eneste bevarte konstruksjonen av denne typen innenfor cirkumferensen, og regnes som den best bevarte i sitt slag i Nord-Europa. Dette gjør smeltehytta ved Eidet til et kulturminne av stor verdi. Smeltehytta var viktig for Røros Kobberverk, og Stensli stasjons plassering (tidligere Eidet stasjon) ble blant annet valgt på grunn av nærheten til smeltehytta. Hytta gjorde også sitt til at folketallet i området økte.

Selv om store deler av smeltehytta og området rundt er endret, er kulturlandskapet ved Eidet likevel fullt lesbart.

Killingdal/Bjørgåsen gruver:

Killingdal gruve begynte med nordre gruve i 1674, mens den søndre delen ble funnet i 1791. Malmen fra den nordre delen ble smeltet ved Tamlaget hytte, men den var fattig på kobber og gruva ble derfor nedlagt i 1692. Den søndre delen ble drevet fram til 1986. Malmen i Killingdalsgruva bestod av svovelkis, kobberkis og sinkblende. Killingdal gruver hadde gjennom tidene flere eiere, men Røros Kobberverk drev her i flere år. Killingdal gruve var en av de største på Rørosfeltet og var den gruva som var sist i drift i Rørosområdet, selv om den da ikke ble drevet av Kobberverket. Gruvas eldste åpning ligger på 900 meter over havet, mens den dypeste ligger på 550 under havoverflaten, noe som gjør den til en av Nord-Europas dypeste gruver. I dag er gruva fylt av vann.

Anlegget i Bjørgåsen ble anlagt etter 2. verdenskrig og var en videreutvikling av Killingdal gruver. Gruva var i sin tid den største arbeidsplassen i kommunen, og garanterte lokale arbeidsplasser og vekst i kommunen. Verksted/kontorbygningen «rødbrakka» ble påbegynt i

1947, mens mannskapsbrakka «gulbrakka», tegnet av arkitekt Johan Stensås, stod ferdig i 1953. Ved Killingdal var det en hel liten by av bygninger og anlegg. I dag er det svært få gjenstående bygninger, mens i Bjørgåsen står rødbrakka fortsatt uforandret. Gulbrakka har vært benyttet til ulike formål som serveringssted, fjellstue og hotell, men har fortsatt beholdt det opprinnelige preget. Ved gruva i Killingdal kan man tydelig se spor etter det som en gang var en stor bedrift. Landskapet bærer fortsatt preg av hva som en gang har foregått her, selv om mye har gått tapt. I Bjørgåsen kan man se hvordan nye teknikker videreførte mange hundre års tradisjonell gruvedrift.

Mugg-gruva:

Mugggruva ble anlagt i 1769 og var i drift fram til 1919. Gruva ble en av Røros Kobberverks hovedgruver sammen med gravene på Storwartz og Kongens. Her ble det utvunnet kobbermalm og svovelkis. Malmen fra Mugggruva ble i starten smeltet ved Dragås smeltehytte. Da denne ble flyttet til Eidet, ble malmen smeltet her. Malmtransporten foregikk vinters tid, og det var viktig at all malmen kom fram til smeltehytta innen 4. bergmåneds utgang 22. april, mens det ennå var vinterføre. Da jernbanen ble åpnet i 1877 ble malmen lastet opp ved Tyvold stasjon på Rugldalen. Rundt 1900 ble gruva elektrifisert, og da ble det anlagt taubane fra gruva og til Tyvold. Selv om de fleste bygninger er borte, er miljøet rundt Mugg karakteristiske og gir et tydelig inntrykk av aktiviteten som en gang fant sted her.

Stensli stasjon:

Stensli stasjon ble først satt opp i dalen i 1873, og deretter flyttet til stasjonen tre år senere. Stasjonens plassering ble bestemt av Røros Kobberverk på grunn av nærheten til Eidet. Daværende sjefingeniør i Jernbaneverket, Emil Collett, flyttet inn til jernbanen åpnet i 1877. Emil Collet var sønn av Camilla Collett. Stensli stasjon het opprinnelig Eidet stasjon og åpnet offisielt 16. januar 1877. Før togtrafikken var i gang regnet de ut at når toget kom hit ville det være middagstid. Dermed ble det middagsservering her. Opprinnelig stod det også en arkitekttegnet stall/fjøs her. Her hadde de dyr til eget bruk i restauranten. Stasjonen ble tegnet av arkitekt Georg Andreas Bull. Han hadde tidligere fått klage på at de første stasjonene han tegnet ikke var norsk nok, så i sveitserstilen på denne prøvde han å legge inn en del norske element.

Stasjonen hadde også en stasjonspark hvor de finere fruene kunne spasere mens de ventet på toget. Denne er delvis oppgruset og restaurert. Stasjonen endret navn til Stensli i 1921.

Vinkelen:

Vinkelen ligger i Gauldalen og er et viktig kulturminne fra gruvevirksomheten. Da taubanen mellom Kjøli gruve og Reitan stasjon ble bygd, ble den lagt i vinkel på grunn av terrenget. Når kibbene kom, måtte to og to menn derfor føre kibbene over vinkelen og inn på neste bane. Her stod der derfor blant annet et maskinhus. I dag står det igjen markerte murer etter bygningen, i tillegg til en del maskineri, trekkvæiere, kibber og hjul.

Kullframstillingsanlegg/tjæremile:

Før Røros Kobberverk ble etablert var skogene i Holtålen lite verdt for annet enn virke og ved. Etter at verket kom i drift, ble det et stort behov for kull og røstved og skogen rundt Bergstaden ble raskt borte. Skogene i bygdene rundt ble derfor etter hvert viktig for Kobberverket, og etter at smeltehytta ved Tamlaget ble bygd ble det nære til å levere kull. Det ble derfor omfattende virksomhet med trekullbrenning i kullmiler, spesielt i Haltdalen og Aunegrenda.

Det var ikke bare å lykkes med en kullmile. Man måtte først finne eller lage ei passelig flate. Deretter reise en stokk i midten «fyllstokken», før man reiste veden inntil med rotenden ned. Det måtte være igjen ei glipe rundt fyllstokken og veden måtte settes så tett som det gikk an. Deretter ble det lagt torv utenpå og jord og stubber på sidene og oppå. Småved ble så tent på og slept ned til fyllstokken til det ble varme. Da dekte de til helt oppå, og lagde et passelig hull til trekk nedpå. Var hullet for stort brant mila opp, og ble det for lite slukte det. Etter 2-3 dager var det blitt kull av veden på ei side, og da dekte de til og flyttet trekkhullet til en annen kant. Når mila var ferdig, tettet de den helt til den slukna. Ved større miler var det vanlig å ha koier i nærheten som de kunne bo i.

I skogene i Holtålen finnes det en rekke spor etter kullmiler og koier i nærheten av disse.

- I 2019 ble det utformet en underrapport til Verdensarvplanen for Røros bergstad og Circumferensen. I den forbindelse ble Røros Kobberværks utstrekning og innflytelse i Holtålen med tanke på bygninger kartlagt. Det finnes derfor en liste med bygninger som er ansett som viktig i forhold til dette, og denne bør følgelig sees på som viktige bygninger i Holtålen kommune.

11.2.2 Uro og krig:

1700-tallet var preget av mye krig og ufred og svenskene var et stadig tilbakevendende «problem». I kommunen finnes det spor etter flere forsvarsverk og skanser fra ulike epoker. Den største hendelsen skjedde ved juletider i 1718-19 da Armfeldthæren kom og utsatte Haltdalen for en av bygdas største katastrofer. Bøndene hadde akkurat fraktet hjem markafóret slik de brukte før jul. Hæren var utsultet og tok mesteparten av fóret, sammen med flere kyr. Bøndene fikk i ettertid ikke nok fórtil de kyrne som var igjen, og endte derfor med å måtte slakte ned hele buskaper. Dette førte igjen til at mange måtte gå fra gårdene sine, og mange gårder skiftet eiere etter at Armfeldthæren hadde vært her. Det tok flere år før bygda kom seg igjen etter dette.

I Galleriet i Gammelgården i Haltdalen er det laget en egen Armfeldt utstilling om hendelsene til Armfeldthæren i Haltdalen.

Engan skanse:

Engan skanse ble trolig anlagt i 1678 under den skånske krigen mellom Sverige og Danmark-Norge. Skansen fikk sin ilddåp august 1679. den 28. juli rykket svenskene, under general Planting, fram mot Røros med 12 kompanier ryttere og 20 kompanier fotsoldater. Etter å ha satt Røros i flammer, satte Planting kursen mot Trondheim. Ved Engan skanse stod oberst Schultz stasjonert med en styrke på 1200 mann, fotfolk, ryttere og bondesoldater, samt 6 små feltkanoner. Det ble et kraftig slag som varte i flere timer. Da måtte Planting trekke seg tilbake. Antall sårede og falne på svensk side er ukjent, men hos nordmennene ble kun et par menn såret. På grunn av det store antallet soldater på både svensk og norsk side, blir slaget ved Engan skanse regnet som det største slaget som har utspilt seg på trøndersk jord.

11.2.3 Hamskifte:

Det store hamskiftet i Norge innebar at bygdesamfunnet i stadig større grad ble inndratt i storsamfunnet og at man fikk overgangen fra naturalhushold til pengehushold. I Holtålen hadde man imidlertid allerede vært preget av begge deler i et par hundre år takket være innflytelsen fra Røros Kobberværk. Folk levde av det de selv produserte av innmarka og utmarka og samtidig levde de av lønnsarbeid og varer som de kjøpte for penger. Hamskiftet førte med seg endringer på det sosiale og kulturelle området, forbedringer i redskapstyper, driftsbygninger og dyrkingsmåter og næringslivet ble mer variert. I denne perioden tok emigrasjonen til Amerika til, og de første emigrantene fra Ålen dro i 1853. Mellom 1850 og 1924 dro det 526 personer fra Ålen, mens det dro 623 fra Haltdalen.

De store utmarksarealene var fortsatt et viktig grunnlag for krøtterhold og melkeproduksjon. Ved inngangen til 1900-tallet fikk imidlertid fjellet og utmarka betydning for flere ting.

Industrialiseringa hadde tatt til og folk søkte til byene.

Byfolket begynte å søke seg til bygda for å drive med jakt og fiske og de losjerte på gårder og setre. I tillegg trengte de skyss og forpleining.

Salomeråen:

I Ruglråen (en 6-7 km lang canyon i øvre del av Ålen) bosatte Salome Ingebrigtsdatter og Iver Olsen Engan seg på slutten av 1700-tallet. Det skal etter hvert ha bodd 12-14 personer her, og de første utvandrerne fra Ålen til Amerika kom herfra. Gårdsanlegget ble flyttet opp til kanten av kløfta i 1873 og fikk navnet Råtrøa. I dag finner vi murrester etter beboelseshus og ei løe som er reist på murene etter et gammelt fjøs nede i Salomeråen. Stedet er viktig både for å vise historien til småbrukere i kommunen og for utvandrerhistorien.

11.2.4 Andre verdenskrig:

Andre verdenskrig påvirket også innbyggerne i Holtålen. De første tyske soldatene kom til kommunen 6.mai 1940 og natt til 7. mai kom hovedstyrkene. Nå ble det rasjonering på matvarer, redusert bevegelsesfrihet, aviser ble sensurert eller måtte legges ned og de som hadde radio måtte levere dem inn. I tillegg ble det en selvfølge med lemmer foran vinduene eller blendingsgardiner. Idrettslag måtte innstille aktiviteter og offentlige fester ble forbudt. Det verste var nok likevel utryggheten. Man ble forsiktigere med hva en sa og mente av frykt for angivere, og rett som det var dro tyskerne gjennom bygda eller la seg til i noen dager for å spre frykt og vise hvem som satt med makta. De tyske soldatene gjorde derimot stort sett ingen fortredd så lenge folk holdt seg i ro.

Stormuren og operasjon Lapwing:

Den største jernbanesabotasjen under andre verdenskrig skjedde i Haltdalen. Høsten 1943 ble 4 norske sabotører fra kompani Linge sluppet ned i Haltdalsfjellene med oppdrag om å sprengne Rørosbanen for å forhindre tyske troppetransporter til østfronten. Disse sabotørene opererte under navnet Lapwing, og de drev samtidig med instruksjon av Milorgstyrker lokalt.

Lapwing gjennomførte to sabotasjeaksjoner på Rørosbanen. Den første skjedde 10. desember 1944. Reidar Kvaal, leder i Lapwing bestemte seg for å sprengne Stormuren i Svølgja. Aksjonen var vellykket, men stansen i trafikken ble bare kortvarig.

En ny aksjon hvor målet var å oppnå lengre stans i jernbanetrafikken ble derfor straks planlagt. Via lokale kontakter kom det fram at det var skinnemangel på Rørosbanen, og derfor ble det lagt en plan om en masseødeleggelse av skinner. Målet var å sprengne skinnene fra Hulta bru i Haltdalen og til Stensli i Ålen. Sprengladninger ble plassert etter at det siste toget passerte om kvelden den 29. desember 1944.

Operasjonen var vellykket. I alt ble 820 skinner sprengt, det ble totalstans på jernbanen i 14 dager og etter dette kunne bare lette tog kjøre med redusert hastighet resten av krigen. Ingen

tyske transporter gikk denne veien etter dette.

I Galleriet i Gammelgården i Haltdalen er det laget en egen utstilling om Lapwing og deres sabotasjehandling i kommunen under 2 verdenskrig.

11.3 Tida etter andre verdenskrig og fram til i dag:

I tiden etter andre verdenskrig ble velferdsordninger utbygd i stor grad i landet, men godene ble ikke fordelt jevnt geografisk. Holtålen ble preget av sentralisering og fraflytting, særlig var det de yngre som forlot bygda. Det ble vanlig at mannfolkene reiste ut for å arbeide på anlegg eller gruver, og kvinnfolkene ble gjerne sittende igjen med ansvar for barn og småbruk. Fram til 1970-tallet var det jordbruket og Killingdal gruver som fortsatt stod for det meste av sysselsetting i kommunen. Foruten noen sagbruk, høvleri, snekkerverksted og fabrikker var det lite industri å snakke om.

I 1972 ble Haltdalen og Ålen kommuner slått sammen til Holtålen kommune. Nå ble det bygd flere boligfelt i sentrumsområdene, og det kom også til flere handels- og servicebedrifter. Sist på 1960 tallet og først på 1970 tallet ble det etablert flere viktige industribedrifter i kommunen. I 1986 ble Killingdal gruver lagt ned og 40-50 menn mistet arbeidet. Nå ble det satset på service- og turistnæring. De senere årene har hytte- og fritidsboliger dannet et viktig grunnlag for kommunens økonomi, sammen med flere entreprenørfirmaer, kafévirksomheter og handelsnæring. Selvfølgelig har landbruket vært en viktig bærebjelke i hele denne tidsperioden, selv om det har blitt færre og større gardsbruk utover 2000 tallet.

12. Andre kulturminnetyper:

Det finnes mange kulturminner som i dag ikke hører til en gitt periode, men som kunne ha vært et vanlig innslag i bygda gjennom historien. Under er det derfor listet opp gode eksempler på kulturminner innen flere kategorier som vi mener representerer Holtålen.

12.1 Etnisk mangfold - samiske kulturminner:

Det er usikkert når de første samene kom til vårt distrikt. Det man vet med sikkerhet er at reinnomadismen var fullt utviklet allerede på midten av 1600-tallet, da samer hadde tamreinflokker og drev handel med Røros Kobberverk. Det har nok likevel vært samer i traktene lengre tilbake i tid. Funn fra Funesdalen har vist at samer hadde tilhold der allerede i perioden mellom år 800 og 1200.

Både fangstmenn og reingjetere måtte forholde seg til reinens naturlige trekkvanger og bevegelser i landskapet, og det er vanskelig å vite om det var samer eller nordmenn som drev med slik fangst. Kanskje har det vært to grupper med forskjellige kulturer som har levd side om side? På noe tidspunkt har samene uansett sett seg best tjent med å gå over fra et fangstbasert

samfunn til nomadisk reindrift. Beredskapen og forutsetningene for å kunne domestisere rein var allerede til stede i fangstsamfunnet, men tidligere hadde man hatt fellesskap og deling av ressurser. Nå ble tamreinen privat kapital og nomadisk reindrift med intensivt melkebruk var mye mer arbeidskrevende enn fangst.

Samene fikk nå en endret livsform. Det nye samfunnet krevde en omorganisering og omdisponering av landskapet i de territoriene de ulike samebyene disponerte. Denne omorganiseringa ga blant annet kulturlandskap med kalvingsområder, boplasser og trøplasser.

Når det gjelder spor etter samisk liv og virke, er det ikke lett å finne disse i landskapet. De skriftlige kildene er svært sparsomme, og samene etterlater ingen monumentale byggverk etter seg. Samene brukte stort sett materialer som treverk, never og torv og dette smuldrer opp og blir til jord etter relativt kort tid. Redskaper og utstyr ble også gjerne laget av forgjengelige materialer som horn, tre og skinn.

Til tross for at de samiske kulturminnene kan være vanskelig å finne, finnes det flere ulike lokalisert i Holtålen kommune og det er viktig at disse blir tatt vare på.

Offerplassen på Tjønnvollåsen:

I området rundt Riasten og Tjønnvolltjønnna finnes det flere samiske kulturminner. På Tjønnvollåsen, omtrent 15 meter gange fra Riastvegen, ligger det et offersted som består av fire steinheller som står på kant i et rektangel som er cirka 0,4 x 0,2 meter. I bunnen er det lagt en steinhelle, og det er også steinheller liggende rundt på alle sider. Arealet utgjør til sammen om lag 1,5 x 1,5 meter.

12.2 Bautaer og minnesmerker:

Det finnes en rekke minnesmerker i kommunen. Et minnesmerke er «en uformet gjenstand som er varig plassert i det offentlige rom for å minnes en person eller en begivenhet». En bautastein er en tilhagd stein uten skrift eller bilder, som skal minne om noen eller noe, potensielt fra førkristen tid. Mange bautaer og minnesmerker er satt opp av personer som ikke lenger finnes blant oss. Spørsmålet da blir hvem som skal ivareta bautaene/ minnesmerkene i tiden fremover. Gjennom denne planen så tar en ikke noen stilling til det annet enn de er viktige og ta vare på.

Ålen og Haltdalen historielag har utarbeidet et hefte over bautaer og minnesmerker i kommunen. Det heftet er et verdifullt dokument.

12.3 Bygningsarv i innmark og utmark:

12.3.1 Våningshus/trønderlån

Gammelgården:

Gammelgården ble bygd på begynnelsen av 1700-tallet og var Haltdalens første prestegård. Den ligger i nær tilknytning til Haltdalen nye stavkirke.

Da general Armfeldt og Karolinerne kom til Haltdalen, overnattet flere her julenatta 1718.

Gammelgården har også vært preget av andre små og store hendelser gjennom tidene. I 1873 overnattet blant annet Kong Oscar 2. og dronning Sofie her etter at de hadde blitt kronet i Nidarosdomen. I 2012 fikk Kong Harald servert lunsj her i forbindelse med sitt besøk i Holtålen etter storflommen.

Gammelgården huser i dag flere interessante utstillinger og er sammen med Haltdalen nye stavkirke Holtålen kommunes 1000-årssted. Gammelgården er åpen for publikum i sommersesongen.

12.3.2 Hus i/nær tunet – stabbur, masstu, eldhus, sommerstue, smie

Sommerstua:

Sommerstua var et kjent innslag på gårdene i kommunen før i tida. Om sommeren vasket man sommerstua, deretter flyttet familien ut av våningshuset og inn i stua. Når sommeren var over vasket de hovedhuset og flyttet tilbake. Mens våningshuset stod tomt, ble det også ofte malt gulv og lignende. Det var ikke uvanlig at nygifte par leide seg inn i sommerstuer til de fikk eget husvære, eller at man leide bort rom i sommerstuene til turister eller folk som trengte losji for en periode. Sommerstuene holdt som regel en viss bygningsmessig standard, og det finnes derfor flere slike bygninger bevart rundt omkring.

Eldhus:

I motsetning til sommerstua holdt som regel eldhusene en dårligere standard. Eldhusene lå gjerne i tilknytning til en bekk. Disse lå i tillegg gjerne plassert litt utenfor selve gårdstunet på grunn av brannfaren, og dette har gjort at de er en truet bygningstype i dag. I følge Sefrak-registeret er det under 10 bevarte slike bygg i hele kommunen. Eldhuset har fått sitt navn på bakgrunn av bruksområdet. Her ble det fyrt opp og alt grovarbeid foregikk her, blant annet slakting, baking, såpekoking og klesvask.

Eldhuset på Gaare:

På gården Gaare 188/1 i Haltdalen finner vi et relativt godt bevart eldhus. Denne bygningen er plassert på motsatt side av fylkesvegen, utenfor selve gårdstunet, sammen med to stabbur. Eldhuset er 6,5 x 4,9 meter og er datert til cirka å være fra 1850. Den originale pipa er i dag fjernet.

Stabbur:

Stabbur/bur er en tradisjonell gårdsbygning som ble oppført for blant annet lagring av mat, korn og klær. De større gårdene hadde ofte to bur til ulike formål. Stabburene ble bygd oppå en grimekonstruksjon eller stabber slik at ikke mus, rotter og andre dyr skulle komme til. I tillegg stod ikke stabburstrappa helt inntil bygningen. Stabburet var som regel en av få bygninger som ble låst på gårdene, og nøkkelen var husfruas statussymbol. Ofte var stabburene plassert utenfor selve gårdstunet, slik at de ikke skulle bli rammet ved en eventuell brann. Stabburene har vært utformet på ulike måter, men den vanligste typen her i kommunen er et rom, med et lite loft oppå. Buret kan ha åpen eller innebygd svalgang. Stabbur er som regel en bygning som gjerne blir ivaretatt rundt om, da de estetisk sett er et fint innslag i gårdstunet, samtidig som de ofte brukes som lager. I følge Sefrak-registeret er det bevart i overkant av 100 stabbur i Holtålen som er eldre enn 1900.

Stabburet på Moen:

På Moen 217/1 i Haltdalen finner vi et stabbur i hele 3 etasjer, sannsynligvis satt opp først på 1800-tallet. Det var sjelden med så store stabbur i distriktet her. Gården ble opprinnelig oppført som en husmannsplass under gården Eggen, men i 1808 ble bruket skilt ut og solgt til sogneprest Feldtmann. Han fikk satt opp en rekke bygg, og gården har i dag et sjeldent antall gamle bygninger bevart. Det er sannsynlig at han også fikk bygd stabburet, og at det forklarer den uvanlige størrelsen. Stabburet står på sin opprinnelige plass i tunet, og har svært mange gamle bygningsdeler bevart. Innvendig huser bygningen en rekke gamle gjenstander som har tilhørt gården og to binger som det opprinnelig var oppbevart korn i.

12.3.3 Bygninger for religiøse formål

I kommunen finner vi kirker både i Ålen, Haltdalen og Hessdalen, i tillegg til kapellet i Aunegrenda og Haltdalen nye stavkirke. Disse er alle bevaringsverdige, selv om de ikke er tatt med under denne kategorien.

Våpenhuset:

Den gamle stavkirken i Ålen stod om lag 50 meter fra dagens kirke. Stavkirka ble revet i 1881, men våpenhuset fra den gamle kirka står fortsatt og skal visstnok være en av de eldste byggene i kommunen som står på sin opprinnelige plass. Bygningen er 4 x 3,6 meter og kan være fra 1700-tallet etter vindfløyen å dømme. På våpenhusets dør henger det er sirkelformet dørhåndtak med vridd/spiraldekor som trolig er fra senmiddelalderen.

12.3.4 Hus i utmark

Sommerfjøs:

Bruken med sommerfjøs stammer fra en eldre type jordbruk der man først og fremst benyttet innmarka til åkerbruk. Slike bygninger var ofte plassert i grensa mellom dyrkajorda og utmarka og det var viktig at mest mulig av gjødsla skulle kunne brukes på åkrene, derfor ble de ofte plassert slik at døråpningen vendte mot utmarka, og gjødselgluggen mot åkeren. Om sommeren skulle vinterfjøset vaskes og stå tomt og luftes ut. Ved bruk av sommerfjøs unngikk man også at møkkjelleren ble full om sommeren. Slike bygg ble ofte bygd av gjenbruksmaterialer og de fleste gikk ut av bruk midt på 1900-tallet eller tidligere. Det finnes i dag derfor få bevarte bygninger, og det er intet unntak i Holtålen. I følge Sefrak finnes det bare 3 slike igjen i kommunen. Dette tallet stemmer nok ikke helt, da mange bygninger i utmark ikke har blitt registrert, og fordi mange er bygd like etter 1900. Dette er likevel en bygningstype det bør bevares noen eksempler fra, da disse har vært en viktig del av kommunens landbrukshistorie.

Løer:

Utnyttelse av utmarka var viktig før i tiden, og mange hadde en del av dyrkajorda liggende langt unna gårdene. Når det var mange hesjer og godt høyvær, hadde man ikke tid til å kjøre fram og tilbake for å få foret under tak, og da var det greit å ha løer i nærheten. I tillegg var det ikke alltid plass nok på høylemen hjemme. Løer ble derfor satt opp både på setervollene, i utmarka og ute på jordene. Om vinteren når det var bedre tid, kjørte man høyet hjem på vinterføre.

I kommunen finnes det flere spor etter løer i dag. Mange er dessverre helt eller delvis sammenrast, men det er viktig at man bevarer noen spor etter disse viktige minnesmerkene.

Løa på Nordre Borren:

På Nordre Borren 144/3 innerst i Hessdalen finner vi ei løe av bjørk i utkanten av et jorde nært gården. Bjørk er et lite holdbart materiale og det er sjelden å finne gamle, godt bevarte bygg i dette materialet. Inne i løa finnes årstallet 1848 risset inn, og dette er trolig da den ble satt opp. I tillegg finnes det blant annet flere inskripsjoner i stokkene som forteller om gode og dårlige høyår. Løa på Borren er i relativt god stand og derfor veldig bevaringsverdig. Løa er ikke registrert i Sefrak.

- Våren/sommeren 2005 ble det gjennomført et løeprosjekt i størstedelen av kommunen. Sammen med kjentmenn ble det registrert, foretatt oppmåling og fotografering samt notert eiere og eventuelle historier knyttet til utmarksløer og seterløer. Alle løene ble gitt en GPS-markering som ble lagt inn i en kartbase.

Torvhus:

Røros Kobberverk hadde et enormt behov for trevirke, og dette krevde store inngrep i skogen også i Holtålen. Man ble derfor avhengig av å skaffe brensel på annen måte. Det finnes store myrområder ovenfor tregrensa og dette visste innbyggerne å utnytte. Etter at våronna var ferdig, dro derfor folk «åt tørven». Både barn og voksne var med på dette arbeidet. Torva ble stukket i store firkanter, som igjen ble delt opp i passelige biter til å fyre med. Bitene ble deretter satt til tørk, og ble snudd for at de skulle tørke på begge sider. Når den var tørket ble det satt i stabber fram til snøen kom og det ble føre for å kjøre de hjem. Arbeidet med å ta ut torv var sosialt og noe mange mintes med glede.

Det har eksistert flere torvhus i Holtålen, men i dag er disse en svært truet kulturminnetype, og de fleste er sammenrast.

12.3.5 Driftsbygninger

I eldre tider var det vanlig at man på gårdene hadde mange og relativt små uthusbygninger. Gårdstunene så nesten ut som små landsbyer med en bygning for hver funksjon. Med den industrielle revolusjonen og hamskiftet fikk landbruket moderne maskiner og en omlegging av byggeskikken tok til. Nå ble alle funksjoner samlet under ett tak i en bygning; enhetslåven. Den røde låven ble etter hvert en karakteristisk del av kulturlandskapet på bygda. Typisk for denne typen driftsbygninger er låvebrua som gjør det mulig å frakte høy til øvre del av bygningen. Oppholdsrom for husdyrene er i første etasje over en gjødselkjeller. I dag er det viktig å ta vare på både eldre driftsbygninger med en funksjon og på enhetslåver.

12.3.6 Seteranlegg

I eldre jordbruk var setring en sentral driftsform der landskapet lå til rette for det. Det er uvisst

hvor gammelt seterbruket er, men det kan være like gammelt som jordbruket i Norge. Det er mulig at setrene ble til på grunn av en stadig utvidelse av beitingen rundt gården, slik at det til slutt ble for langt for dyrene å returnere hjem til gården hver kveld. Setrene kan vi finne både enkeltvis og flere sammen i ei såkalt setergrend. De fleste gårder i Holtålen hadde setrer og mange hadde flere enn en voll. Det var ikke uvanlig å ha både vårseter, langseter og høstseter.

Til setervollen hørte det vanligvis til ei stue for boligformål, et fjøs til buskaper, bygninger for melkestall og lagring av melkeprodukter og flere hadde løer til lagring av fôr.

Eggavolden:

Eggavolden var opprinnelig seter under gården Eggen, som ligger på Gaulas sørside, midt i bygda. Dette er gården hvor Ålen bygdemuseum i dag er lokalisert. Gården ble utskilt fra Hov og de første brukerne kom hit omkring 1760. Setra og fjøset har ingen datering, men man kan i alle fall anta at den ikke ble satt opp her før etter den tid. Det var seterdrift på Eggavolden fram til rundt 1920-tallet. Kyrne ble drevet over fjellet til Hessdalen og kom trolig ned ved Heggvoll. Seterlasset ble kjørt på vegen om Hessdalen. Brukerne her hadde slått i Benndalen og de tok torv og mose i utmarka. Bygningen kan ha vært tatt ned og satt opp igjen, og seterstua kan muligens være eldre enn fjøset.

Setra på Eggavolden består av en seterstue og et seterfjøs som er bygd sammen i lengderetningen. Det finnes få eller ingen slike bevarte sammenbygde bygningstyper i dag, og objektet er derfor sjeldent.

I umiddelbar nærhet til seterbygningen, finner vi også et gammelt silhus. Fra gammelt av var de fleste kyrne vårbære, og melkeproduksjonen ble derfor størst i de månedene kyrne var på setra. Da var det også varmest i været og man bygde derfor innretninger for å avkjøle melka før separering eller levering til meieri. Det finnes fortsatt bevarte silhus i kommunen, men disse bygningene blir ofte utsatt for forfall og er derfor et innslag i utmarka som blir mer og mer sjelden.

Setervollen kalles i dag Hessdalen seter og er åpen for publikum i sommerhalvåret med servering. Eggavolden ble valgt ut som Holtålen kommunes Uthusprosjekt i 2020 og er derfor tildelt midler for istandsetting.

12.3.7 Møteplasser og institusjoner:

I 1860 kom det en skolelov som påbød fastskole når det var minst 30 elever i kretsen. I Holtålen ble det derfor anlagt en rekke grendeskoler. Flere av disse står fortsatt i dag og er følgelig bevaringsverdige.

Engan skole:

I 1867 ble Engan skole bygd like ved Engan bru. Dette var i lang tid skole for hele øverbygda i Ålen. I 1900 ble det imidlertid bygd ny skole i Engan og den gamle skolestua ble da brukt som andre etasje i den nye skolebygningen. Den opprinnelige skolestua er i dag flyttet til Ålen bygdemuseum og er den eldste skolebygningen i kommunen. I bygningen er det bevart skolebøker, pulter, kart og snekkerutstyr fra ulike tidsepoker og fra flere skoler i kommunen.

12.3.8 Bedehus, forsamlingshus

I Holtålen finnes en rekke bedehus, forsamlingshus og ungdomshus. Alle disse har en viktig og interessant historie som mange av kommunens innbyggere vil ha minner knyttet til, og er dermed bevaringsverdig.

Flatberg bedehus:

Fra gammelt av var det vanlig at kristelige møter ble holdt hjemme hos folk. Etter hvert som det ble dårlig med plass ble det derfor behov for å bygge egne bedehus. I 1888 ble Jahansgården i Gåregrenda delt og husene solgt. En del av bolighuset ble kjøpt av Haltdalen Indremisjonsforening, og deretter restaurert og innviet som bedehus i 1891. I 1902 ble bedehuset flyttet til eiendommen til Aunstuggu. I 1906 fikk huset et tilbygg. I 1922 skulle Fredheim (gamle Gildset skole) selges, og samtidig ble det enighet om å selge det gamle bedehuset og bygge et nytt og større. Til det nye bedehuset fikk man bygslet tomt av Ustgården Flatberg vederlagsfritt. Det nye bedehuset ble innviet i 1923. Huset har vært utlånt til flere lag og foreninger som sykepleierforeninga og kvinneforeninger. I tillegg har det vært brukt til juletreffester, valglokale, kurs og konfirmasjoner. Huset har ikke vært i bruk de siste årene, og da Haltdalen Indremisjonsforening ble oppløst i 2002 ble huset overdratt til Trøndelag Indremisjonskrets. Disse solgte bedehuset til Sverresborg Folkemuseum i 2004.

Graftås badstue:

På 1950-tallet var det fortsatt ikke vanlig at folk hadde bad og do hjemme. Vasken ble som regel gjort til helga, og da i en balje eller stamp på kjøkken eller i vaskekjellere. Rundt 1950 ble det derfor tatt i bruk kommunale badstubad flere steder. Disse utgjorde viktige samlingspunkt og store framskritt for rensligheten.. Sanitetsforeningene var pådrivere i badesaken.. I Holtålen var det tidligere flere slike badstuer, blant annet fikk Gildset skole i Haltdalen bad i kjelleren. I 1950 ble det satt opp ei badstue på Graftåsen. Opprinnelig eier var Graftås Kvinneforening av NKS, men i dag hører bygningen til gården Haugen.

12.4 Tekniske og industrielle kulturminner:

12.4.1 Bygninger knyttet til industri og næring - sagbruk, fabrikk, kraftverk

Kraftverket på Reitan:

I 1923 ble Gaula Kraftverk bygd som energikilde for Killingdal gruver. Dette kraftverket erstattet et eldre kraftverk lenger oppe i elva fra 1905. Da driften ved Killingdal ble lagt ned i 1986, overtok Gauldal Energi kraftverket i 1987. Gaula Kraftverk ble stengt i 2008, og et nytt kraftverk ble tatt i bruk i 2009. I dag finnes fortsatt den gamle kraftverkbygningen, og denne er intakt med både turbin, maskineri og en del av den gamle rørgata fra det ble bygd.

Ålen meieri:

Fra 1860-tallet oppstod det et dilemma om man skulle satse på sysselsetting i jordbruket eller bergverksnæringa. I 1860 ble derfor Ålen Sokneselskap stiftet. Det var knyttet til Søndre Trondhjems Amts Landhusholdningsselskab og formålet var landbrukets fremme. Foredling av melkeprodukter var i selskapets fokus, og Marie Reitan som var datter av selskapets leder, Jon Reitan, ble sendt til meieriskolen på Reinskloster i Rissa. Etter endt utdanning reiste Marie rundt i bygda og ga veiledning om smørproduksjon. I 1871 ble Ålens meieriforening stiftet som et samvirketiltak for smørproduksjon.

Melkemengden som ble levert gjennom smørforeninga økte etter hvert så mye at det ble stadig mer aktuelt å bygge et eget meieri. Tomta ble etter hvert lagt til Midtbygda, like ved Ålen samvirkelag. I oktober 1895 ble Aalens Dampmeieri etablert. Meieriet var organisert som et aksjeselskap hvor aksjene ble regnet ut fra antallet kyr man leverte melk fra. Meieriet fikk dårlige tider under første verdenskrig og i 1921 oppstod det mistanke om at en tyfusepidemi kom herfra. Dette viste seg å være feil, men samme året ble det vedtatt å bygge nytt meieri. Dette meieriet ble oppført i 1921 og tilbygd i 1951, og det er det som er dagens meieri.

13. Kulturlandskap:

13.1 Graftås/Renbygda

I lia ovenfor kommunesenteret i Ålen finner vi et stort, sammenhengende gårdsområde. Fra gammelt av var slike sørvendte lier gunstige å dyrke opp, mens de i dag fremstår mer tungdrevet. I dette området er de fleste gårdene av beskjeden størrelse, på bakgrunn av at de opprinnelig var bygd av personer som i tillegg har hatt arbeid ved gruva eller jernbanen i tillegg til å drive gården. Dette gjør at det i dag er mange små gårdsbruk tett i tett og kulturlandskapet framstår som et lappeteppe. Slike kombinasjonsbruk gikk for det meste ut av drift på 1950-tallet, og siden den gang har antallet bruk som er i drift gått kraftig nedover i dette området.

I dag finner vi likevel fortsatt et rikt kulturmiljø her, med mye tradisjonell og bevart gårdsbebyggelse sammen med andre kulturminner som steingjerder og geiler. Gårdene består både av gamle og nye tun, men felles for de fleste er at skikken med bygninger samlet rundt et firkanttun i stor grad er bevart.

På de gårdene som ikke lenger er i bruk, er det de små bygningene med begrenset bruksområde, samt de store driftsbygningene som er mest utsatt for forfall. Steingjerdene beskyttet innmarka og dannet avgrensninger mellom eiendommer. Disse var også med på å lage geiler (stier hvor husdyrene ble ledet mellom utmarka og fjøset). Geilene er i dag truet av gjengroing, og begynner derfor å bli sjeldne. Disse bygningene og kulturminnene utgjør en viktig del av helheten i kulturlandskapet og bør tas vare på for å bevare identiteten til dette området.

13.2 Setermiljø

Killingdalen, Riasten/Gauldalen, Øyungen/Hessjøen, Aunegrenda, Ledalen og i og rundt Nålsjøen:

I Holtålen finnes det flere områder som har vært benyttet til setring gjennom lange tider. I dag er det fortsatt flere av disse som fortsatt vitner om den gamle seterkulturen. Disse områdene har vært preget av setring gjennom flere hundre år, men gjengroinga har beklageligvis ført til at det «såkalte» seterlandskapet» blir mer og mer usynlig. Det er vel bare setervollene som utgjør et synlig seterlandskap i dag? Utviklinga er dessverre at det er færre setrer er i drift. Sikkert mange årsaker til det, men sentral landbrukspolitik er en del av årsaken.

Avvikling av seterdrifta, sammen med mildere klima, fører til gjengroing. Seterbygningene trenger oppgraderinger. Flere av setrene er bygd med materialer som fantes på gårdene, og som en kunne gjenbruke. Stadig flere setrer går over til å være i bruk som fritidseiendommer –

selv om de fortsatt har benevnelsen seter. Disse bygningene trenger også oppgradering og vedlikehold i takt med den tiden vi lever i – slik som det alltid har vært opp gjennom årene. Det er utarbeidet en byggeskikkveileder for Forollhogna nasjonalpark med tilhørende landskapsvernområder. Den berører flere seterdaler i kommunen. Den vil nok til «sett på og vurdert» i setersaker, men Formannskapet i Holtålen kommune har tydelig sagt i forbindelse med behandlingen av byggeskikkveilederen at det er plan- og bygningsloven som skal benyttes ved behandling av setersaker i Holtålen kommune.

13.3 Reitan:

Miljøet rundt Reitan stasjon er et viktig vitnesbyrd over de samfunnsendringer Ålen gikk gjennom på slutten av 1800-tallet. I årene etter at jernbanen ble bygd vokste denne lille grenda fram, og området viser også jernbanens betydning for bygda etter at smeltehyttene ble nedlagt på 1870-tallet. Her ble det oppført mange nybyggerhjem med boliger for stasjonsmestere og baneansatte, og nesten alle husene i umiddelbar nærhet til jernbanen har tilknytning til driften av Rørosbanen. Området er lite endret og modernisert siden 1920-tallet og fremstår i dag som uforstyrret og godt bevart.

13.4 Eidet/Stensli:

Området rundt Eidet er den lavest liggende delen av Ålen med sine cirka 330 meter over havet. Jorda er grunn og jordbunnen er mindre tilpasset dyrking her enn andre steder i bygda. Det var først etter at Dragås smeltehytte ble etablert at dette området ble utbygd i større grad, og den nokså tette bebyggelsen skyldes for det meste hyttedriften. Befolkningen her hadde store deler av sin inntekt fra hyttedriften, noe som kommer til uttrykk ved at de fleste gårdsbrukene i området er små. Partisipantene ved verket kjøpte opp eiendom i området som arbeiderne ved smeltehytta deretter kunne bygsle, eller arbeidere ryddet seg plasser i allmenningen selv.

Etter at jernbanen kom til kommunen, ble kommunikasjonen med utenverdenen snudd helt om. I umiddelbar nærhet til stasjonen på Stensli ble det bygd flere hus, fortrinnsvis av personer som arbeidet ved jernbanen. Etter hvert vokste det også fram noe som kunne minne om en liten stasjonsby med butikk, bakeri og kaffesalg.

Folketallet i grenda økte først på 1800-tallet som følge av etableringen av Dragås smeltehytte. Deretter økte det igjen rundt 1870, denne gang på grunn av alle losjerende jernbanearbeidere.

Selv om store deler av smeltehytta og området rundt er endret i dag, er kulturlandskapet ved Eidet likevel fortsatt fullt lesbart. I umiddelbar nærhet finner vi også Eidet bru.

Gjennom Svølgja og ved Eggafossen kan vi også finne spor etter de første smeltehyttene og vintervegen langs Gaula.

13.5 Hessdalen

Fra gammelt av var det meste av Hessdalen i bruk som seter- og slåtteeområder for bønder i Ålen. I eldre tider var det stor furuskog her, og det ble i lange tider drevet med kull og tjærebrenning flere steder.

Opprinnelig var det bare 7 bruk i Hessdalen. Disse var Åsbarden (Aspås), to Vårhusgårder, to Hegsetgårder og to gårder på Gjerdsvoll. De fleste av brukene som har kommet til etter disse, oppstod som følge av gruvedriften i dalen og dens nærhet. Det var flere gruver, blant annet Hesdals gruve, Storvollgruva, Hersjøgda, Muggruva og en del mindre gruver. Mye av arbeidsstokken ved disse gruvene fikk bygsel på eiendommer i Hessdalen. Flere plasser ble ryddet i allmenningen, gamle setervoller ble tatt i bruk og fikk helårs bosetting og de eksisterende gårdene ble delt i flere bruk. I Hessdalen ligger mange av brukene langt over kornrensa. Dette betyr at bosettingen her ikke kunne eksistert uten at befolkningen hadde inntekt fra annen næring fra gruvearbeid og transportoppdrag i tillegg til gårdsdriften. Ifølge den gamle bygdeboka for Ålen har det nesten ikke vært en eneste gård i Hessdalen uten at en eller flere har hatt arbeid ved Røros Kobberverk. Hessdalen er et typisk eksempel på ei grend høyt til fjells hvor primærnæringen og gruvedriften har eksistert side om side og gått hånd i hånd.

13.6 Bureising Aunegrenda

Som et ledd i å begrense utvandringa til Amerika og til byene ble Selskap til emigrasjonens innskrenkning stiftet i 1908. Målet var å skaffe arbeidsplasser på bygdene og samtidig øke matproduksjonen i landet. Stortinget vedtok i 1920 å støtte anlegg av nye gårdsbruk ved bureising. I årene mellom 1926-36 kjøpte Sør-Trøndelag landbruksselskap ni bureisingsfelt, deriblant et i Aunegrenda.

Selgerne var gårdbrukere i grenda og bønder i Haltdalen solgte nedlagte setervoller og slåtter. Feltet ble delt inn i ti bruk, og i årene 1932-34 ble ni av brukene bebodd. De som kjøpte måtte bygge hus og bosette seg på eiendommen innen fem år, og de måtte i løpet av de årene dyrke opp minst 25 dekar. Det var også bestemmelser for størrelse på bolig og driftsbygging. Bolighuset skulle være 8 meter langt og 5 meter bredt, mens driftsbygninga kunne være 14 meter ganger 9 meter. Eksempler på bureisningsbruk finnes også flere steder i kommunen.

14. Framover med fortida

I landet vårt er det store regionale forskjeller, og det er derfor viktig at planer for bruk og forvaltning av kulturminner tar utgangspunkt i lokale forhold som er viktige for akkurat vår kommune. Det er slik kommunen kan ta i bruk den lokale kulturarven, det lokale særpreget og den lokale stedstilhørigheten i utvikling og verdiskaping.

Hvilke kulturminner samfunnet har vurdert som mest verdifulle har bestandig variert over tid, og vil etter all sannsynlighet fortsette å gjøre det også i framtiden. Det er derfor et godt utgangspunkt for både nåtidens og framtidens valg og prioriteringer å ha kunnskap om hvilke kulturminner som finnes i Holtålen, og hvor disse befinner seg.

Det er viktig at de kulturminnene man velger å ta vare på i Holtålen danner grunnlag for verdiskaping og ny bruk, men samtidig er det viktig at man ikke reduserer disse verdiene gjennom feilaktig bruk.

I dag er kulturminner nevnt som et viktig bidrag for å skape ny næring, spesielt innen turisme i kommunale planer. Kulturminner utgjør også en viktig ressurs innen folkehelse og friluftsliv.

Verdensarvstatusen har gitt flere nye muligheter, men stiller også større krav til vern og bærekraftig bruk. Holtålen kommune ønsker å arbeide for å utvide posisjonen til området rundt smeltehytta på Eidet/Dragås, Muggruva og Vinkelen i verdensarvsammenheng.

Vinkelen i Gauldalen er et område som bør løftes fram i arbeidet med kulturminnevern og i arbeidet med verdensarven. Området rundt Vinkelen er spesielt og Holtålen kommune ønsker at det oppgraderes til signifikant objekt eller som oppsluttende verdi innenfor verdensarven.

Inngått samarbeid om en felles kulturminneforvalter vil helt klart styrke arbeidet med kulturminner i Holtålen kommune. Selv om Holtålen kommune må «spisse» sine prioriteringer vil det være mer enn nok å ta tak i når det gjelder kulturminnearbeid i Holtålen.

Holtålen kommune har blitt med i Uthusprosjektet. Det første prosjektet som fikk tildelt midler til istandsetting var faktisk i 2014 – egentlig før vi formelt ble en del av Uthusprosjektet.

Via dette prosjektet gis det muligheter for at flere «bevaringsverdige» bygninger kan bevares i framtiden. Uthusprosjektet drives etter en modell hvor staten ved Riksantikvaren finansier 65 % av istandsettingskostnadene, kommunen 15 % og eieren 20 %. Riksantikvaren dekker i tillegg kostander knyttet til blant annet kursaktivitet.

Plan for Friluftslivets ferdselsårer er under arbeid i kommunen. Her er det muligheter for å kombinere turer etter viktige ferdselsårer med vår kulturarv, bl.a ved å besøke kulturminner. Da må kulturminnene være skiltet, samt at en får god informasjon om kulturminne der.

Videre vil en påpeke at det er viktig å inkludere kommunens innbyggere i arbeidet med kulturminner, ikke minst barn og unge, slik at deres perspektiver kommer med og at deres engasjement for kulturminner vekkes. Her blir et samarbeid med aktuelle aktører viktig, bla. skolene i kommunen.

Essensielt så er det viktig at et representativt utvalg av det som har representert Holtålen kommune gjennom tidene tas vare på, samtidig som man tar vare på det sjeldne og unike.

Forventningsavklaringer og prioriteringer.

Når en utarbeider en kulturminneplan skapes det forventninger blant flere aktører – ikke minst til alt som ønskes utført. Derfor er det viktig å gjøre noen forventningsavklaringer på forhånd på hva kommunen skal prioritere av ressurser i planperioden. Selv med økt kapasitet og kompetanse gjennom kulturminneforvalteren, så må kommunen gjøre klare prioriteringer. Ressursene i kommunen er meget knappe – det gjelder både menneskelige og økonomiske ressurser. Alt av oppfølging tar mye tid, og det må avveies opp mot andre arbeidsoppgaver som forventes utført i kommunen.

På denne bakgrunn så vil Holtålen kommune legge vekt på følgende, generelle punkter, når prioriteringer skal gjøres.

- Verdensarven, Røros Bergstad og cirkumferensen.
- Uthusprosjektet.
- Oppfølging av handlingsplanen i kulturminneplanen.

15. Handlingsplan / prioriteringer

Planen gir en god beskrivelse av historien til kommunen, den viser til gode eksempler og den gir en del føringer på hva kommunen skal prioritere i sitt arbeid med kulturminner i planperioden.

Holtålen kommune sine prioriteringer, når det gjelder arbeid med kulturminneforvaltning i planperioden, er som følger;

1. Hovedprioriteringen for Holtålen kommune i planperioden vil være å følge opp arbeidet med verdensarven, Røros Bergstad og cirkumferensen – med alt det fører med seg – inklusive å arbeide for økt status i og ved områdene Eidet/Dragås smeltehytter. Det gjelder både administrative og økonomiske virkemidler.

Dette arbeidet er kontinuerlig i planperioden.

2. Uthusprosjektet gir kommunen og privatpersoner/organisasjoner muligheter til å ivareta bygninger som er verneverdig/har en stor og viktig status. Målet for kommunen i planperioden må være å realisere ett prosjekt per år – såfremt økonomien tillater det (oppfølging av kommunens økonomiske bidrag/forpliktelse i finansieringen). Viktig i denne forbindelsen er også de bygningene som er registrert ifbm. arbeidet med forvaltningsplanen.

Dette arbeidet er kontinuerlig i planperioden.

3. Sefrakregistret:
Kommunens sefrakregister digitaliseres og de objektene som er aktuelle matrikkelføres. Prioriteres første halvår 2022.
4. I planen henvises det til flere utvalgte kulturminner som er viktig å ta vare på. Samtidig har Holtålen kommune, i samarbeid Ålen og Haltdalen historielag, valgt ut 13 kulturminner som det skal satses på. Vedlagt følger en oversikt over de 13 utvalgte kulturminnene. Arbeidet med disse kulturminnene har den største prioritet i hele planperioden.
5. Formidling av kommunens kulturarv til de barn i barnehagene og elevene ved skolene i Holtålen. Dette skjer i et samarbeid mellom de berørte enheter i kommunen og frivillige lag og foreninger.
Dette arbeidet er kontinuerlig i planperioden.
6. Området rundt Vinkelen er spesielt og Holtålen kommune ønsker at det oppgraderes til signifikant objekt eller som oppsluttende verdi innenfor verdensarven.
7. Få til gode kombinasjoner Friluftsliv – Kulturarv ifbm. arbeidet med planen Friluftslivets ferdselsårer.
8. Hensynsoner kulturlandskap – vurdere om en kan gjøre enkelte tiltak innenfor områdene. Ansvarlig er den enkelte grunneier med støtte fra kommunen/organisasjoner.

9. Generelt så er det viktig med skjøtsel av kulturminnene. Sørge for at de som er nevnt i denne planen holdes tilgjengelig og visuelt synbar. Det må utføres skjøtsel mot gjengroing. Formidling, skilting og merking er viktig. Prioritet har de 13 kulturminnene som følger vedlagt til planen. Utover dette så prioriteres de øvrige kulturminnene som står nevnt i planen.